DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh41692>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 09.02.2020
Kabul Tarihi: 21.04.2020
On-line Yayın: 30.04.2020

Article Type: Research article
Submitted: 09.02.2020
Accepted: 21.04.2020
Published Online: 30.04.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yüksel, İ. (2019). Malatya Arslantepe’de kalkolitik Çağ’a ait İzler. *Journal of History School*, 45, 758-783.

MALATYA ARSLANTEPE’DE KALKOLİTİK ÇAĞ’A AİT İZLER¹

İnan YÜKSEL²

Öz

Kalkolitik Çağ, Anadolu’da MÖ 6000-3000 yılları arasında izi sürülebilen bir dönemdir. Kelime kökeni itibariyle Eski Yunan dilinde “khalkos”: bakır, “lithos”: taş kelimelerinin birleşmesi ile “bakırtaş” anlamını oluşturur. Kalkolitik Çağ’da taş aletlerin yanı sıra madenlerden de yararlanılmaya başlanması dolayısıyla bu isim verilmiştir. Malatya’da bulunan arkeolojik yerleşmeler içerisinde en önemli yere sahip olan Arslantepe’dir. Geç Kalkolitik, İlk-Orta Tunç ve Demir çağları boyunca kesintisiz ve kronolojik dizilim içerisinde ele geçen Arslantepe arkeolojik buluntuları, bu uzun zaman dilimi boyunca yerleşmenin, bölgedeki politik yaşam ve kültürel gelişiminde önemli rol oynadığını ve önemli bir merkez olduğunu gösterir niteliktedir. Elli yılı aşkın süredir Arslantepe’de yürütülen kazılar neticesinde İtalyan kazı ekibi tarafından Arslantepe’nin kültür tabakaları büyük ölçüde ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında bulunan Ubeyd ve Halaf Dönemi çömlek kırıkları Arslantepe’nin kesinlikle en az MÖ 6. binyıldan itibaren iskân edilmiş olduğunu göstermektedir. Özellikle MÖ 3350-3000 yılları arasında temsil eden 6A tabakasında bulunan bir yapı Yakındoğu’da keşfedilen en eski saray örneği olması açısından Arslantepe’yi çok önemli kılar. Bu yapı, tapınaklar, depolar, idari bölümler, avlu ve koridorları olan ve neredeyse höyüğün tamamını kaplayan büyük bir saray kompleksidir. Bu yapı Arslantepe’nin Kalkolitik Çağ’da Anadolu ve Mezopotamya kültürleri açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğunun delilidir.

Anahtar Kelimeler: Malatya, Arslantepe, Kalkolitik, Halaf, Ubeyd.

¹ Bu makale Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sunulmuş olan “Tarih Öncesi Dönemde Malatya” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, inanyuksel2@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3915-1255

Traces of the Chalcolithic Age in Malatya Arslantepe

Abstract

The Chalcolithic Age is a period in Anatolia that can be traced between 6000-3000 BC. The word origin is in the Ancient Greek language; “Khalkos” means copper, “lithos” means stone. Thus, the meaning of the Chalcolithic word becomes “copper stone”. This name was given because of the use of mines as well as stone tools. Arslantepe has the most important place among the archaeological settlements in Malatya. There is an uninterrupted and chronological settlement in the Arslantepe in the Late Chalcolithic, First and Middle Bronze Age and Iron Age. Arslantepe archaeological finds indicate that settlement during this long period of time played an important role in the political life and cultural development of the region and was an important center. As a result of the excavations carried out in Arslantepe for more than fifty years, the cultural layers of Arslantepe have been revealed to a great extent by the Italian excavation team. The pottery of Ubaid and Halaf Period found during these studies show that Arslantepe was settled at least from the 6th millennium BC. Especially, a building in the 6A level(3350-3000 BC) makes Arslantepe very important because it is the oldest palace example discovered in the Near East. This structure is a large palace complex with temples, warehouses, administrative divisions, courtyards and corridors and covering almost for the mound. This structure is proof that Arslantepe has a very important place in Anatolian and Mesopotamian cultures in the Chalcolithic Age.

Keywords: Malatya, Arslantepe, Chalcolithic, Halaf. Ubaid.

GİRİŞ

Neolitik Çağ’da ortaya çıkan köy kültürünün, Anadolu’nun bazı yerlerinde yeni bir dönüşüm daha yaşayıp büyüyen köyler halini almaya başlamasıyla birlikte Kalkolitik Çağ (MÖ yak. 6000-3000) adı verilen zaman dilimine geçilmiş olur (Özdoğan, 2011, s. 102). Kelime anlamı itibariyle “kalkolitik”, Eski Yunan dilinde “bakır-taş” anlamına gelmektedir. Eski Yunan dilinde “khalkos”: bakır, “lithos”: taş anlamına gelmektedir. Taş aletlerin yanı sıra madenlerden de yararlanılmaya başlandığı bu çağı ifade etmek için seçilen isim dönemin en önemli özelliklerinden birini yansıtabildiği için oldukça anlam taşımaktadır. Kalkolitik Çağ’da madeni kullanabilen toplulukların daha az gelişmiş ve henüz madenden yararlanamayan insan toplulukları üzerinde hem ekonomik hem de askeri anlamda üstünlük kurmalarına yol açmıştır (Kadrow, 2015, s. 248; Memiş, 2009, s. 27).

Kalkolitik Çağ’da, tapınak ekonomisinin kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte binlerce yıl hüküm sürecektir olan kültürlerin temeli de atılmış olur. Kalkolitik Çağ’da toplulukların hızla büyüyerek kurumsallaşmasının altında

yatan en önemli sebep, iklim koşullarına bağlı olarak insanların ihtiyaçlarını karşılayacakları yapılar oluşturmuş olmalarıdır. Özellikle tarımsal ekonominin yağışa endeksli olduğu bölgelerde kurak geçen yıllarda kullanılmak üzere, verim alınan yıllarda ihtiyaç fazlası üretim yapılarak bunların saklanacağı mekânlar (depo) inşa edilmeye başlanmıştır. Böylelikle kullanılan işgücü, depolarda saklanan tahılların güvenliğini sağlayan insanlar ve bunların tümünü sevk ve idare eden insanlar gibi farklı meslek gurupları da oluşmaya başlamıştır. Ekonomiyi, yani gücü elinde bulunduran insanların bunu sistematik bir hale getirmesi sonucu Kalkolitik Çağ'da devlet sistemleri oluşmaya başlamıştır (Özdoğan, 2011, s. 102-103).

Kalkolitik Çağ'ın en önemli karakteristiğini yansıtan kültürler Halaf, Ubeyd ve Uruk kültürleridir. Bu dönemleri aynı zamanda İlk, Orta ve Son Kalkolitik olarak adlandırmak da mümkündür. Suriye'nin kuzeydoğusunda yer alan Resulayn yerleşimi yakınlarında bulunan Tell Halaf'tan ismini alan Halaf Kültürü, MÖ 5600'lerden 5000'lere kadar etkisini yoğun biçimde sürdürmüştür. Bu kültür, Kuzey Mezopotamya ile Güneydoğu Anadolu'yu merkezine alarak oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu kültürün ülkemizdeki bazı önemli merkezleri şunlardır: Mersin Yümüktepe, Gaziantep Turlu, Diyarbakır Girikcihacıyan, Elazığ Tülüntepe, Urfa Cavi Tarlası, Fıstıklı Höyük, Kahramanmaraş Domuztepe, Adıyaman Samsat, Malatya Değirmentepe ve Pirot Höyük (Koroğlu, 2011, s. 43-44; Özdoğan, 2011, s. 105).

Dar caddelerle birbirinden ayrılmış, çeşitli büyüklükteki dikdörtgen ve yuvarlak planlı evler Halaf Kültürü'nün karakteristiğini ortaya koyan önemli unsurlardan birisidir. *Tholos* (Şekil 1) adı verilen bu evler genellikle 3 m. ile 7 m. arasında çapa sahip olan yuvarlak bir oda ve bu odaya eklenen dikdörtgen şeklinde diğer bir odadan oluşmaktadır. Halaf Kültürü çanak çömleği ise genellikle tek renkli boya bezeme ile yapılmış geometrik motifler barındıran ev içi üretimden ziyade ustalar tarafından üretildiği anlaşılan mallardan oluşur. (Miyake, 2011, s. 120; Arslantaş, 2013b, s. 42; Akdeniz, 2004, s. 1-4).

Şekil 1. Tholos Planı (Arslantaş, 2013b, s. 42)

MÖ 5500-4000 yılları arasında ise Ubeyd Kültürü etkili olmuştur. MÖ 6. binyılın sonlarında Ubeyd Kültürü kuzeye doğru yayılarak bütün Mezopotamya’yı etkisi altına almıştır. Özellikle güneyde sulu tarımın yaygınlaşmasıyla ekonomik ve sosyal yapı değişime uğramış, geniş ve uzun su kanallarının kazılması, sulamanın organize edilmesi ve benzeri gelişmelerin baş göstermesiyle insanlar, iş bölümüne yönelerek daha büyük ve anıtsal yapılar inşa etmeye başlamışlardır. Ubeyd Dönemi’nde, çömlekçi çarkının atası olarak kabul edilen ancak daha yavaş dönen çark (turnet) yaygın olarak kullanılmıştır (Koroğlu, 2011, s. 46).

Ubeyd Kültürü’nün yayılım alanı da Halaf Kültürü gibi çok geniştir. Günümüz İran’ının doğu sınırlarından Güney Mezopotamya’ya ve oradan Akdeniz’e kadar birçok yerde Ubeyd seramiğinin örneklerini bulmak mümkündür (Landsberger, 1944, s. 419-420). Ubeyd Kültürü’nün bu denli yayılması savaşlar ile değil genellikle ticari ilişkiler ve göçler ile uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Değirmentepe’de bulunan damga mühürler ve bullalar Doğu Anadolu’dan Güney Mezopotamya’ya kadar Fırat Nehri boyunca ilerleyen güzergâh üzerinde yoğun ticari ilişkilerin varlığını işaret eder. Arslantepe, Değirmentepe, Tülintepe ve Yümüktepe gibi yerleşmelerde görülen Ubeyd tipi yapıların yanı sıra Ubeyd çanak çömleğinin varlığı, buna karşın güney Mezopotamya’da Anadolu’dan gelen, başta obsidyen olmak üzere çeşitli madenlerin kullanılıyor olması bu ilişkilerin kanıtıdır (Arslantaş, 2013b, s. 49).

ARSLANTEPE HÖYÜĞÜ

Arslantepe Höyüğü, Malatya’da Karakaya Barajı’nın yapılmasına karar verildikten sonra gerçekleştirilen kurtarma kazıları dolayısıyla kısa sürede kazılıp su altında kalan diğer yerleşim merkezlerine kıyasla ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Geç Kalkolitik, İlk-Orta Tunç ve Demir çağları boyunca kesintisiz ve kronolojik dizilim içerisinde ele geçen Arslantepe arkeolojik buluntuları, bu uzun zaman dilimi boyunca yerleşmenin, bölgedeki politik yaşam ve kültürel gelişiminde önemli rol oynadığını ve önemli bir merkez olduğunu gösterir niteliktedir (Arslantaş, 2008, s. 91).

Arslantepe, Suriye-Mezopotamya şehirleriyle kıyaslandığında küçük olmasına rağmen, Malatya ovasının en büyük yerleşim yeridir ve bölgenin en baskın merkezidir. Spienza Üniversitesi İtalyan Arkeolog heyetinin 50 yılı aşkın çalışmaları neticesinde ortaya çıkarılan Arslantepe'nin binlerce yıllık tarihi, bölgenin genelinin özelliklerini yansıtmakta olup, yakınoğuda yaşanan gelişim ve değişimi de aydınlatmaktadır. Arslantepe insanları, höyüğün en erken aşaması olan Kalkolitik Çağ'da Suriye-Mezopotamya bölgesi ile yakın ilişkiler içinde bulunmuştur. Birçok kültürel özellik ve mimari yapıdaki benzerlikler de bu ilişkilere işaret etmektedir (Frangipane, 2011, s. 970).

Elli yılı aşkın süredir devam eden Arslantepe'deki İtalyan kazıları, 30 m. yüksekliğindeki höyük üzerinde yaklaşık olarak 4 bin m² alanın ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Höyüğün batı yamacında yapılan kazılarda bulunan Ubeyd ve Halaf Dönemi çömlek kırıkları Arslantepe'nin kesinlikle en az MÖ 6. binyıldan itibaren iskân edilmiş olduğunu göstermekle birlikte kazılardan elde edilen son veriler MÖ 5. binyılın sonlarına aittir (Frangipane, 2011, s. 971).

Arslantepe Höyüğü'nün 8, 7 ve 6A olarak numaralandırılan tabakaları, Son Kalkolitik Çağ kültürlerini temsil etmektedir. 8. tabaka Son Kalkolitik I ve II (MÖ yak. 4250-3800), 7. tabaka Son Kalkolitik III ve IV (MÖ yak. 3800-3350), 6A tabakası ise Son Kalkolitik V (MÖ yak. 3350-3000) döneminin özelliklerini taşır (Frangipane, 2004a, s. 18; Alvaro vd., 2008, s. 651).

Mimari

Arslantepe'nin 8. tabakasında (MÖ 5. binyılın sonları) bulunan kerpiç evler genellikle bir avlu etrafını çeviren beş, altı odadan ibarettir. Bazı evlerin duvarlarında boyalı sıva izleri mevcuttur. Bu odalardan biri genellikle içerisinde kubbeli bir fırın barındıran mutfaktır. Bazı evlerin mutfağında tahıl işlenmesine yardımcı ekipmanların da bulunduğu görülmektedir (www.arslantepe.com E.T. 16.02.2017).

Arslantepe Höyüğü'nde uzun yıllardır yapılan kazı çalışmaları neticesinde elde edilen bulgular arasında mimari açıdan fikir veren önemli unsurlardan biri de kullanılan ağaç ve kereste türleridir. Arslantepe dolaylarında bulunan odun olabilecek ağaç türleri arasında: Kavak, söğüt, karaağaç, dişbudak ağacı, geniş

yapraklı meşe ve alıç, ovanın yüksek kenarlarına doğru çalılık gülgiller ve Anti-Toros Dağları’nda yetişen birkaç ardıç sayılabilir. Ardıç ağacının Malatya civarında görülmesi normal sayılabilecek bir durum değildir. Bu ağaç türünün dağlık bölgelerden getirildiği düşünülebilir (Kuniholm ve Newton, 2004, s. 62; Alvaro, vd. 2010, s. 81).

Kazıdan elde edilen ahşap numunelerin birçoğu B Tapınağı’ndan ve onun batı koridorundan gelmiştir. Sarayın yıkılmasını sağlayan şiddetli bir yangın neticesinde bu odaların çatıları ve duvarları da yıkılmış, böylelikle ahşap kalıntıları olduğu yerde korunmuştur. Saraydaki diğer numuneler diğer birkaç oda ve koridordan gelmiştir. Bu çeşitli durumlardaki küçük numuneler, kiriş ve benzeri yapısal elemanların parçaları olarak tanımlanabilecek unsurlardır. Kömürleşmiş ahşap aynı zamanda lüks evlerden de çıkmaktadır. Bu evlerin bazı odaları yanmış, çöken çatıların kirişleri de yerde korunabilmiştir. Bu tip evlerde ocağın içinde kömür ve sazdan yapılmış hasırların kömürleşmiş kalıntıları da bulunmuştur.

Bu ahşap örnekleri dikkate alındığında anlaşılmaktadır ki, mimari özellikler yere ve döneme göre farklılık göstermektedir. Höyüğün 6A ve 7. tabakalarında resmi binalar (tapınaklar, merkezi depolar ve diğer resmi yerler) ve hatta lüks evler inşa edilmiştir. 7. tabakada bunların yanında küçük yerel üniteler de bulunmuştur. Buna karşın farklı biçimlerde yerel yapılar yalnızca 8. tabakanın erken dönemleri ve sonrasını (6B1- 6D) karakterize eder. Arslantepe’de üç farklı çatı sisteminden bahsetmek mümkündür: Merkezi direği olmayan düz çatı (7 ve 6A tabakaları tapınaklarının tipik ana odaları), merkezi direği bulunan düz çatılar (6C ve 6D tabakalarının iç ünitelerinde fark edilebilir) ve merkezi direkli eğimli çatılar (6B1, 6C ve 6D tabakalarının yapılarını makul bir biçimde karakterize eder). İlk bahsettiğimiz direksiz düz çatı tipi 6A tabakasında sadece bir defa kullanılmıştır (Alvaro, vd. 2010, s. 82).

7. tabakada ortaya çıkarılan üst üste yerleştirilmiş en az yedi katmandan oluşan bina yapısı Arslantepe’nin Malatya ve çevresinde önemli bir merkez olduğunu gösteren önemli bir bulgudur (www.arslantepe.com E.T. 16.02.2017).

Höyüğün kuzeydoğu kesiminde, çevre duvarı yakınlarında yer alan bir ya da iki odalı kerpiç konutlar bulunmaktadır. Bu konutların bazılarının duvarları kırmızı, beyaz veya siyah boya ile geometrik motiflerle süslenmiştir. Bu evlerin içerisinde birer ocak bulunan çalışma alanları vardır. Evlerin tabanlarında ise mezarlar bulunmaktadır.

Höyüğün tepe noktasında ise duvar kalınlığı 1 m. ile 1.2 m. arasında değişen heybetli kerpiç binalar yer almaktadır. Farklı sektörlere göre

gruplandırılmış bu binalar resmi işler için inşa edilmiş devlet binalarıdır. En kuzey bölgede iş yerleri ve depoların yanı sıra bazı özel elit binalar bulunmuştur. Bu yapıların güneyinde ise Mezopotamya mimari geleneğine göre inşa edilmiş, muhtemelen bir tapınak olan üç taraflı büyük bir törensel bina bulunmuştur. Böylece 7. katmanın çok sayıda üst üste gelmiş, hatırı sayılır derecede geniş ve birbirinden farklı özelliklere sahip olan odalarla karakterize edildiği söylenebilir (Alvaro, vd. 2008, s. 652).

Höyüğün en kuzey kesiminde boyalı duvarlar ve kerpiç sütunlar içeren büyük bir bina da dâhil olmak üzere içlerinde çalışma ve depolama alanları barındıran özel elit binalar bulunmaktadır. Kerpiç sütunlu bina kuvvetle muhtemel önemli bir fonksiyona sahip olmakla birlikte dini ya da idari belirgin bir iz olmadığından fonksiyonu tam olarak bilinmese de idari bir yöneticinin konutu ya da önemli bir aileden birilerinin yaşadığı bir konut olmalıdır.

Bu yapı topluluğunun güneyinde yer alan, kuvvetle muhtemel tapınak olan üçlü törensel bir bina yer alır. 20 x 22 m. ölçülerinde taş ve kerpiç tuğlalarla dolu bir platform üzerine kurulan bu yapının Mezopotamya mimarisinde örnekleri mevcuttur. Binanın içerisinde bulunan yüzlerce yerli, seri üretim kâsedan ve çok sayıda mühür baskılı kil örtüsünden anlaşıldığına göre bina idari yönetimin kontrolünde tören yemeklerinin dağıtımının yapıldığı bir mekândır. Bu mekânın içerisinde depo amacıyla kullanılan bazı kapıları mühürlemek amacı ile yapılmış beş ayrı kil mühür baskısı tespit edilmiştir (Frangipane, 2004c, s. 29; Mezzasalma, 2004, s. 37; <http://www.arslantepe.com> E.T. 16.02.2017).

Höyüğün MÖ 3350-3000 yılları arası dönemini temsil eden 6A tabakasında, şehirde üretilen malların toplanarak yeniden dağıtımının yapıldığına işaret eden yapılar yer almaktadır. Bu sistem, bu dönemde merkezi siyasal iktidarın varlığını ve buna bağlı olarak da toplum içinde yönetim işlerini, başka bir deyişle gücü elinde bulunduran elit bir sınıfın oluştuğunu göstermektedir (Frangipane, 1995, s. 168-169).

6A tabakasında bulunan bir yapı Yakınoğlu'da keşfedilen ilk saray örneğidir (Şekil 2). Bu yapı, tapınaklar, depolar, idari bölümler, avlu ve koridorları olan ve neredeyse höyüğün tamamını kaplayan büyük bir saray kompleksidir. Höyüğün yamacının en üst kısmında diğer binalara üstünlük kurarcasına hâkim bir noktada kat planları ve boyutları neredeyse birbirinin aynı olan iki tapınak yer almaktadır. A Tapınağı ve B Tapınağı olarak adlandırılan bu tapınaklar Mezopotamya geleneğinin önemli bir parçası olmalarının yanı sıra yerel ihtiyaçlar ve gelenekleri karşılamak üzere tasarlanmış pek çok özelliği de içerisinde barındırmaktadır. Saray odalarından ikisi depolama için kullanılan odalardır. Bu odalardan biri asıl depo odası olup içerisinde büyük sandıklar,

şişeler ve kavanoza benzer kaplar bulunmuştur. Diğer oda ise daha küçük olup dağıtım için kullanıldığı düşünülmektedir. Dağıtım amacıyla kullanılan depo odasında sayısı yüzleri aşan seri üretim kaplar ele geçmiştir (Frangipane, 2002, s. 269-278; Frangipane, 2004b, s. 47-55).

Oldukça büyük bir yüzölçümünü kapsayan bu yapılar, höyük üzerinde neredeyse konut için yer bırakmamıştır. Konut yapımı için ayrılan alanın daha önceki dönemlere nazaran oldukça küçülmesi, merkezileşmiş politik yapının büyüdüğünün göstergesidir. Bu durum Tepe Gawra ile ün kazanan şehircilik anlayışına ters olmakla birlikte arkaik bir devlet yapısını ortaya koymaktadır. Bu yapıların dinsel, yönetsel ve ekonomik amaçlar için kullanılan kamusal alanlar olduğuna dair şüphe yoktur. Bu kamu yapıları kültürel, örgütsel ve mimari anlamda değerlendirildiğinde, Geç Kalkolitik Çağ ve Geç Uruk Dönemi için merkezi bir gücü yani devleti temsil ettiği anlaşılmaktadır (Frangipane, 2002, s. 269-270, Frangipane 1997, s. 55).

(Şekil 2) B Tapınağı ve Saray Kompleksi (Frangipane, 2004b, s. 48)

Sarayın girişi anıtsal bir giriş kapısından yapılmaktadır. Beyaz alçı bir zemin üzerine siyah ve kırmızı renklerle yapılmış resimler giriş kapılarını, saray duvarlarını ve koridorları süslemiştir (Şekil 3). Bu resimler hem insan figürleri hem de hayvan motiflerinin kullanıldığı farklı sahnelerden oluşmaktadır Süsleme amacı ile yapılan bu resimler kaba toprak duvarın üzerinde adeta birer tablo gibi durarak mekânın önemini yansıtan bir izlenim yaratır (Fazio ve Lulli, 2004, s. 64; Frangipane, 2004b, s. 53).

Şekil 3. Arslantepe Höyüğü Kalkolitik Çağ Saray Kompleksi Girişi Boyalı Duvar Resimleri Rekonstrüksiyonu, M.alatya Müzesi (Fotoğraf, İ. Yüksel)

Çanak Çömlek

MÖ 4. binyılda Mezopotamya’da yaşanan büyük sosyal değişim çanak çömlek imalatında da oldukça belirgin şekilde etkisini göstermiştir. Bu aşamada boyalı seramik büyük ölçüde kesintiye uğramıştır. Seri üretimde ise ancak daha kaba ürünlerde yoğunluk kazanıldığı görülmektedir. Arslantepe’nin MÖ 4. binyıl çanak çömleği içerisinde hem yerel özellikler taşıyanlara hem de ithal ürünlere rastlamak mümkündür.

Höyüğün 8. tabakasında bulunan çanak çömlek, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde, özellikle Gaziantep civarında görülen çanak çömlekle benzer özellikler gösterir. 7. tabakada törensel özellikler gösteren bina içinde bulunan yüzlerce kâsenin yerli malı olduğu düşünülmektedir. Bu ürünler dönemin Mezopotamya geleneği olan kalıp yapımı kesik ağızlı mal gurubunun aksine, ağır işleyen çarkta seri üretim olarak imal edilmiştir. MÖ 4. binyılda Mezopotamya’da dini yapılar içerisinde bu şekilde toplu olarak seri üretim mallarının görülmesi oldukça yaygındır. Arslantepe C Tapınağı’nda bulunan ve sayısı binin üzerinde olduğu tahmin edilen mal grubu biçimsel olarak Mezopotamya çanak çömleğine benzemese de, bulunduğu mekân ve bulunma biçimi açısından Mezopotamya geleneği ile oldukça ilişkili bir toplum yapısı olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan çıkan çanak çömlekler Arslantepe’nin özellikle Güneydoğu’da Fırat’ın batısı ile ilişkide olduğunu gösterir (Oylum Höyük). Yine de genel olarak Post-Ubeyd seramiğinin bir parçası sayılmaktadır. (D’anna ve Guarino, 2004, s. 34-35; Palmieri, 1981, s. 110; Frangipane, 2011, s. 917).

7 ve 6A çanak çömleği incelendiğinde seramik üretimi yöntemlerinin yanı sıra yiyecek hazırlama ve tüketme alışkanlıkları ve bu alışkanlıkların yüzyıllar

içerisinde nasıl korunduğu ya da değiştiği hakkında fikir elde edilmesine olanak sağlar. Bu bağlamda 6A’da meydana gelen ani farklılaşma, toplumun sosyal yapısında yaşanan değişikliklerin sonucudur. 6A ve 7 katmanları arasındaki yemek hazırlama ürünleri arasındaki farklılıklar karşılaştırıldığında denilebilir ki, 6A, 7’ye nazaran daha çeşitli bir mutfak kültürüne sahiptir. Ancak 7’de bulunan fırınlar da 7’nin daha değişik pişirme yöntemlerine sahip olduğunu işaret eder. Böylelikle 6A ve 7’nin birbirinden farklı mutfak geleneklerine ve yemek pişirme yöntemlerine sahip olduğu ileri sürülebilir (D’Anna ve Guarino, 2012, s. 73).

Dini Yapı

Kalkolitik Çağ özelliklerini yansıtan C Tapınağı’nın bir odasında ele geçen ve sayısı binin üzerinde olan kap parçaları, bu tapınağın dini şölen ya da benzeri sebeplerle yakın çevreden gelen misafirlere yemek ikramı için kullanılan bir mekân olduğuna işaret edebilir. Dini bir amaçla inşa edilen bir tapınağın içerisinde binlerce insanın yemek ihtiyacını giderebilecek miktarda kap kakak bulunması, MÖ 4. binyılda Arslantepe toplumunun dini yapıları bir kaynaşma ve sosyal uyumluluk amacı ile kullandığını düşündürmektedir.

Bu mekânda bulunan kapların iki farklı ölçü miktarını gösterircesine tamamına yakınının iki farklı boyutta olması, yukarıdaki düşüncenin aksini işaret edebilecek bir soruyu akla getirmektedir. Bu soru; C Tapınağı’nın mabet sosyalizmi dolayısıyla tapınakta toplanan ürünlerin halka yeniden pay edilip dağıtıldığı mekân olarak kullanılıp kullanılmadığıdır. Bu sorunun cevabının müspet olması durumunda bu kâseler iki farklı ücret birimini işaret etmekte olup iş performansına göre gıda dağıtımının yapıldığı ölçü birimleridir (D’anna ve Guarino, 2004, s. 35).

Arslantepe’de dini anlamda fikir verebilecek en önemli buluntulardan birisi gözlüklü idoldür. Geç Kalkolitik Çağ’a tarihlenen gözlüklü idol (Şekil 4), yuvarlak göz açıklığına sahip gözlerin betimlendiği şematik bir baş ile alının orta kısmına doğru girinti yapan yassı iki yuvarlak dilimden oluşmaktadır. Geniş çevresi ile olduğundan daha büyük gibi görünen gözler, başta belirtilen tek organdır ve pişmiş topraktan imal edilmiştir. Benzer ürünler Pirot Höyük, Tell Brak, Türbe Höyük ve Uruk’ta görülebilir (Yaylalı, 2014, s. 14).

Şekil 4. Arslantepe Gözlüklü İdolü (Yaylalı, 2014, s. 14)

Kalkolitik Çağ'da bu ve benzeri göz idolleri Mezopotamya, İran ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görülür. Bu idolün bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olması ortak bir inanç ya da düşünce kültürünün varlığına işaret ediyor olabilir. Üzerinde sadece göz organının betimlenmesi sebebi ile göz idolü olarak adlandırılan bu idoller iki ayrı biçimde yapılmıştır. İlk biçimde başın tamamını kapsayan bir çift gözün kenarları kalın ve derin yivle belirtilip göz bebekleri de küçük yuvarlak derin ya da sık yiv biçiminde belirtilmiştir. Göz idollerinin bitişik halde birden çok idolün bir arada tasvir edildiği örnekleri de mevcuttur. Diğer biçimde ise öncekinde olduğu gibi gözler şematik başın tamamını kapsamaktadır ancak gözler delinmek suretiyle oluşturulmuştur. Alt yarısı şişkin kubbemsi, çan ya da dörtgen biçimde olan bu idollere “Gözlüklü İdol” adı verilir (Batıhan, 2018, s. 23; Yaylalı, 2014, s. 3-4).

Tell Brak'ta her iki idol tipinin bir arada bulunması ve höyükteki en büyük tapınağın içerisinde sayısı binlerle ifade edilebilecek kadar göz idolü ortaya çıkarılması, bu idollerin bir tanrı ya da tanrıçaya adandığının şüphesiz göstergesidir (Şekil 5). Bugüne kadar göz idollerinin önerildiği tanrılar arasında Ningal ve İnanna gibi tanrılar bulunmaktadır. Tanrıça Ningal'in büyük gözleri ile her şeyi görüp ve gözeterek inananlarını koruyacağı inancı yatar. Bunların yanı sıra bu göz idollerinin başlı başına bir göz tanrısını ifade ettiği de savunulan görüşler arasında yer alır. Hangi tanrıyı temsil ederse etsin göz idollerinin baş tanrı ya da baş tanrıça olduğu muhakkaktır. İran, Mezopotamya ve Anadolu kültürleri arasında yayılmayı başarmış, bu geniş coğrafyada kendisine yer edinebilmiş bir tanrı(ça), dönemin insanları için en önemli dini karakterlerden biri olmalıdır (Yaylalı, 2014, s. 2-4).

Şekil 5. Solda Tell Brak Gözlüklü İdolü, Sağda Tell Brak Göz İdolü (Batıhan, 2018, s. 24)

Taş ve Kemik Aletler

Arslantepe Höyüğü 7. tabakada MÖ 4. binyıla ait birçok kemik alet ele geçirilmiştir (Şekil 6). Ortasından bir delik geçen parlak ışıklı küçük bir hayvana benzeyen mermer heykelcik MÖ 4. binyıl Arslantepe taş ve kemik aletleri içerisinde en göze çarpanlarından birisidir. Bu heykel yaklaşık olarak MÖ 3800-3400 yılları arası döneme aittir. Yine MÖ 4. binyılın ilk yarısına ait kemikten yapılmış bir müzik aleti oldukça dikkat çekicidir. Baklava dilimi oyma desen işlemeli olan bu alet ortasında bulunan delik dolayısıyla flüt benzeri üflemeli bir çalgıyı andırmaktadır.

MÖ 4. binyılın başına tarihlenen obsidyenden yapılmış bıçaklar ve ok uçları Arslantepe Höyüğü’nde çokça bulunmaktadır. Kemik saplı bakır bir keski aleti Kalkolitik Çağ taş ve kemik aletleri içerisinde dikkat çeken bir diğer eserdir. (Frangipane, 2004, s. 42 – 44).

Şekil 6. Kalkolitik Çağ Kemik Aletleri (a, b, ve c), Baklava Dilimli Üflemeli Müzik Aleti (d), Göz İdolü (e) (Frangipane, 1992, s. 195).

Mühürler

Arslantepe’de saray kompleksinin içerisinde Kalkolitik Çağ’a ait sayısı binin üzerinde olan çeşitli kil mühürler ve bulleler bulunmuştur. Bu buluntular Arslantepe idari teşkilatının karmaşıklığını ifade etmek için fikir verebilecek bir unsurdur. C Tapınağı’nda sadece kap kapama parçaları için kullanılmış yirmi iki farklı mühür baskısı ve depolama alanlarının kapatılması için kapı mandalları üzerine kullanılan beş farklı mühür baskısı tespit edilmiştir. Özellikle idari kapıların kapatılmasında kullanılan mühür baskıları ayrıntılı ve çok ince işçilikle işlenmiş olup göz alıcı niteliktedir (Şekil 7). Saray odasında desenlerine göre tasnif edilmiş halde bulunan yüzlerce bulle, kuvvetle muhtemel ilkel bir muhasebe sistemini işaret etmektedir (Mezzasalma, 2004, s. 37; Enrica ve Frangipane, 2004, s. 77-79; Frangipane, 1997, s. 51; Laurito 2004, s. 87; Güner ve Türe, 2017, s. 380).

Şekil 7. Arslantepe Kil Mühür Baskısı (Laurito, 2004, s. 37)

Arslantepe’de bulunan damga mühür ve silindir mühürlerinde kullanılan insan figürleri, genellikle oldukça basitleştirilmiş biçimde işlenmiştir. Bazı mühürlerde insan yaşamının bazı yönlerine işaret etmek maksadıyla bıçak ya da çatal gibi küçük ve basit bazı eşyalar insan figürünün yanına yerleştirilmiştir (Palmieri, 1982, s. 75).

MÖ 4. binyılın sonundaki kamu binalarında bulunan mühürler hem Mezopotamya kent merkezlerine ait hem de Doğu Anadolu’nun yerel özelliklerini taşıyan izler barındırmaktadırlar. Bu bakımdan Arslantepe mühürlerinin oldukça zengin figüratif çeşitliliğe sahip olduğu söylenebilir. Mühürler üzerindeki her görüntünün Malatya’nın karmaşık idari, ekonomik ve siyasi ilişkilerinde kullanılan birer anlam taşıdığına şüphe yoktur (Pittman, 2004, s. 88).

Arslantepe Kalkolitik Çağ mühürleri arasında en yaygın olarak kullanılan figürler hayvan temsilleridir. Mühür baskısında kullanılan hayvan temsillerinde çoğunlukla av hayvanı olabilecek geyik, muflon koyunu, dağ keçisi gibi boynuzu

ile dikkat çeken hayvanlar yoğunluktadır. Bunun yanı sıra mühür baskılarında sığır çok nadir görülürken kedi ve köpek türü hayvanlar yok denecek kadar az kullanılmıştır.

Akbalalar, çeşitli su kuşları ve yılanlar da mühür baskılarında sıklıkla temsil edilen hayvan türlerindendir. Mühür baskıları üzerinde bu hayvanların tanınması genellikle çok kolaydır. Ancak zaman zaman bu hayvanların soyut biçimde de temsil edildiği görülebilmektedir. İnsan figürleri nadir olmakla birlikte hem silindir hem de kalıp mühür türlerinin her ikisinde de kullanılmıştır. Mühürlerde insan figürünün yer aldığı sahnelerde Mezopotamya etkisini gözlemlemek mümkündür. Ancak bu mühürler ithal değil yerel ustalar tarafından seçilip kopyalanarak yapılmıştır. Fırat Nehri boyunca uzanan Hacinebi ve Hassek Höyük gibi yerleşimlerde de bunlara benzer Mezopotamya izlerini taşıyan mühür örneklerini görmek mümkündür (Pittman, 2004, s. 88-89).

Arslantepe’nin MÖ 4. binyıla ait olan mühürlerinden en dikkat çekici olanlarından biri çömelmiş bir kuş şeklinde olan fildişi mühürdür. Mühürün tabanında kıvrımlı bir şekilde oyulmuş bir yılan bulunmaktadır. Bir başka mühürde başı arka tarafa çevrilmiş oturmuş vaziyette oyulan ejderhaya benzer bir hayvan figürü bulunmaktadır. Zengin bir saçak içerisine yerleştirilmiş olan bu mühür dikdörtgen biçimli bir taşta oyularak yapılmıştır (Frangipane, 2004, s. 44-45).

Arslantepe’de silindir mühürlerden çok damga mühür kullanılması, hayvan figür ikonografisinin çokluğu, Arslantepe taş oymacılığının tamamıyla Kuzey Suriye-Mezopotamya geleneğinin, özellikle Tepe Gawra’nın bir parçası olduğunun göstergesidir. Sayısız ikonografik element, orijinal karakterlerin varlığını ortaya çıkarmış olup zanaat aktivitelerinin güçlü gelişimini işaret etmektedir (Frangipane, 1997, s. 52-53).

Ekonomi

Eski bir yerleşimin ekonomisini analiz etmek sadece o yerleşim yerinde üretilen ürünleri değil aynı zamanda o ürünlerin kim tarafından ve nasıl tüketildiğini de incelemekle mümkün olabilmektedir. Kabaca ekonomi bir toplumun hayatta kalabilmesi ve gelişebilmesi için ihtiyaç duyduğu maddi eşyaları tedarik etmeyi amaçlayan karmaşık bir faaliyetler dizisidir. Gerek en temel ihtiyaç maddesi olan gıda ürünleri, gerekse lüks tüketim malları olarak adlandırılacak süs eşyaları ya da benzeri ürünler bu kapsamda değerlendirilir. Ekonomik hayatın bu ve benzeri tüm alanları arkeolojik araştırmalara konu olur

ve arkeolojik yöntemlerle yeniden yapılandırılarak dönemin ekonomisinin gözler önüne serilmesi sağlanır.

Ekonomiyi etkileyen en önemli unsur çevredir. Çevre insan hayatını, toplum yapısını ve temel ihtiyaçları belirleyen en önemli faktördür. Ekonomik tercihlerin belirlenmesinde insanların sosyal statüleri de oldukça önemlidir. Örneğin elit tabakaya sahip bir toplumda, zenginlerin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan ürünü fazlasıyla üretme eğilimi hâkimdir. Arslantepe Höyüğü Geç Kalkolitik Çağ (MÖ 3350-3000) saray ekonomisi, daha önceki çağlarda uygulanan eşitlikçi ekonomiden oldukça farklıdır. Kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan bitki ve hayvan kalıntıları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Kalkolitik Çağ'ın başları ile sonları arasında Arslantepe ekonomisinde farklılıkları izleyebilmenin en iyi yollarından birisi tarım ve hayvancılık alışkanlıklarının nasıl değişime uğradığını takip etmektir (Restelli, 2004, s. 96-97).

Tarım ve Hayvancılık

MÖ 3. binyılın başlarında, 4. binyıl saraylarının yıkılmasından sonra oluşan köy kültürü Karaz Kültürü ile benzer özellikler taşımakta olup ekseriyetle koyun ve keçi yetiştiriciliği üzerine kurulu bir ekonomik yapı sergilemiştir.

Erken Bronz Çağı I dönemini temsil eden yapı katının büyük bir yangın neticesinde yok olmuş ve neredeyse tabakanın tamamının kömürleşmiş tahılla kaplanmış olması bu dönemde tahılların kurutulmak üzere evlerin damlarına serilmiş olabileceğini düşündürür (www.arslantepe.com E.T. 16/02/2017).

Höyüğün 7. tabakasında bulunan (MÖ 3800-3400) hayvan kemiklerinin incelenmesi, Arslantepe Höyüğü'nde en çok tüketilen hayvanın sığır ve keçi olduğunu göstermiştir. Sığırın ve keçinin yanı sıra domuz ve koyun gibi hayvanlar da besin zincirinde yer almaktadır. Keçinin koyun miktarından daha fazla olması çok normal sayılabilecek bir durum değildir. Genellikle sığır ve koyun gibi çiftlik hayvanları keçiden daha fazla tercih edilir (Siracusano ve Bartosiewicz, 2012, s. 114).

Esasen Arslantepe Höyüğü'nün tüm dönemlerinde toplam koyun ve keçi kemiklerinin sayısı sığır kemiklerine üstün gelse de, bir sığır takriben bir koyun ya da keçinin sekiz-on katı olduğundan et tüketiminde en önemli pay sığıra aittir. Arslantepe'de bulunan hayvan kemiklerinin sadece %10'luk bir kısmı yaban hayvanlarına aittir. Demek oluyor ki Arslantepe toplumunun tükettiği et miktarının sadece %10'u av hayvanı olup geri kalanı hayvancılık yaparak yetiştirilen evcil hayvanlardan elde edilmektedir. Geç Kalkolitik Çağ'ın sonlarına

doğru sığır ve keçi miktarı hemen hemen aynı kalırken, domuz miktarında ciddi bir artış gözlemlenir. Domuz miktarının artması ile geline durum, ev tipi tarımsal gıda ekonomisinin yaygın olarak uygulandığı bir ortamın oluştuğunu gösterir (Restelli, 2004, s. 96; Bartosiewicz, 2004, s. 98).

Arslantepe’de kemik kalıntıları bulunan bir sığırın kalça kemiği yapısı, bu sığırın yük çeken bir hayvan olduğunu göstermektedir. Buradan yola çıkarak bu hayvanın yük taşımada ya da tarla sürmede kullanıldığı söylenebilir. Arslantepe Höyüğü’nde at kemikleri de mevcuttur. Ancak bunlar höyüğün tüm zamanlarında bulunabilmesine karşın düzenli olarak varlıkları söz konusu değildir (Bartosiewicz, 2004, s. 98).

Saray döneminde (MÖ 3350-3000) gelişen merkezileşme sürecinde, geçim ekonomisinde yaşanan değişiklikler de açıkça gözükmemektedir. Sarayın içinde yer alan depolar muhtemelen gıda ürünlerinin toplanarak yeniden dağıtımının yapılması sürecinde rol oynayan mekânlardır. Bu dönemde av hayvanlarının sayısı belirgin miktarda azalmakla birlikte çeşitliliğini koruyabilmiştir. Saray döneminde bulunan av hayvanları sadece tapınaklarda, muhtemelen tören yemeklerinden kalan kalıntılar arasında bulunmuştur.

Saray kompleksinin içerisinde bulunan üzüm hasadı kalıntıları, yakın doğuda bulunan kültüre alınmış en eski üzüm asma türlerinden biri olması açısından oldukça ilgi çekicidir (Restelli, 2004, s. 97). Üzüm haricinde Kalkolitik Çağ’da Malatya’da yetiştirildiği bilinen tarım ürünlerinden bazıları buğday, arpa, mercimek, bezelye, nohut ve benzeri tahıl ve baklagillerdir. Bulunan tohumların birçoğu saray çöplüğü ya da çevresinden elde edilmiştir. Bu sebeple bu ürünlerin ıslahının yapılarak tarım ürünü olarak kullanıldığı söylenebilir (Follieri ve Sadori, 2004, s. 99).

Arslantepe Kalkolitik Çağ tarım aletleri içerisinde bir tanesi oldukça ilgi çekicidir. “Döven” ya da “düven” adı verilen bu alet ahşap zemin üzerine küçük taş parçacıklarının çakılmasıyla yapılır (Şekil 8). Döven, günümüzde hala modern tarımla tanışmamış bazı köylerde kullanılmaktadır. Hasadı yapılan buğday harman yeri adı verilen boş bir araziye yayılır. Döven, bir öküz ya da atın arkasına bağlanarak yere yayılmış olan buğday başaklarının üzerine getirilir. Hayvanın çektiği aletin üzerine bir insan çıkar ve bu şekilde buğday taneleri başaklarından ayrılır. Başaklarından ayrılan buğday toplanarak havaya savrulur. Böylelikle buğday taneleri sap ve çöplerinden tamamen temizlenmiş olur.

Şekil 8. Arslantepe Kalkolitik Çağ'dan Kalan Döven (Caneva, 2004, s. 100)

Ticaret

Arslantepe Kalkolitik Çağ'ında en yoğun ilişkilerin Mezopotamya ile sürdürüldüğü düşünülmektedir. Kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan çanak çömlek, mühür, mimari ve benzeri unsurlar değerlendirildiğinde, MÖ 4. binyıl Arslantepe kültürünün Mezopotamya kültürlerinin etkisi altında kaldığı kolayca anlaşılır. Bu sebeple bu dönemde Malatya ile Mezopotamya arasında yoğun ticari ilişkilerin kurulduğunu söylemek yanlış olmaz.

MÖ 4. binyılda Arslantepe'de ticari amaçla paketlenen ürünler bağlandıktan sonra beyaz kil üzerine mühür vurularak muhabata teslim edilmektedir (Şekil 9). Eğer ürün bir küp içerisinde gidecekse önce kap kapama parçası örtülür, üzerine bir bez parçası daha sarılır, bez parçasının üzeri ip yardımıyla bağlanır ve ipin üzerine kil mühür baskısı yapılırdı. Malı teslim alan kişinin de kendi mührünü basmasıyla yazı olmasa dahi, iki taraflı bir anlaşma tamamlanmış sayılmaktadır. Malı bu şekilde teslim alan tacir artık sorumluluğu da üzerine almış olduğundan bu işlem ile taşınacak olan malın ve yapılan ticaretin güvenliği temin edilmiş olmaktadır (Laurito, 2004, s. 36). Ticari malların taşındığı küplerin bu şekilde mühürlenerek kapatılması örneği Mezopotamya'da da görülmektedir. Tepe Gawra'da da aynı yöntemin kullanıldığı bilinmektedir (Arslantaş, 2013a, s. 19-20).

Şekil 9. Ticareti Yapılacak Olan Ürünlerin Küpler İçerisine Yerleştirilerek Mühürlenmesini Gösteren Rekonstrüksiyon (Laurito, 2004, s. 36)

Madencilik

Araştırmalara göre Arslantepe Höyüğü’nün en eski metalurjik faaliyeti MÖ 3800-3500 arası dönemde gerçekleşmiştir. Bu tarihlerde genellikle eritme işleminin kolay olması ve ürün kalitesinin optimize edilmesi açısından yararlı olan bakır madeni ve kurşundan yararlanılmıştır. Bu dönemde metal işçiliği için toplumsal talep çok sınırlıdır. Metal eritme işlemleri genellikle basit maden döküm sisteminde kullanılan potalar ile yapılmıştır (Şekil 10). Pota içinde eritilen metal genellikle boncuk, iğne ve biz gibi küçük eşyalara dönüştürülmüştür. MÖ 4. binyılın ikinci yarısında Anadolu’da madencilikte yaşanan büyük gelişimin en önemli örneklerinden biri Malatya’da gerçekleşmiştir. Bu dönemde metal üretiminde süs eşyalarının yanı sıra daha farklı araç ve eşyaların üretimine de başlanmıştır. Bakır ve arsenik karışımı alet yapımının keşfi de bu dönemde olmuştur. Gümüşten yapılan aletler de ilk olarak bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır (Di Nocera, vd. 2004, s. 66-67).

Şekil 10. Arslantepe Kalkolitik Çağ'da Kullanılan Maden Ergitme Potası (Di Nocera vd., 2004, s. 75)

Arslantepe Höyüğü'nün Geç Kalkolitik V dönemini ifade eden 6A tabakasında (MÖ 3350-3000) olağanüstü bir buluntu ele geçirilmiştir. Dokuz kılıç, on iki mızrak ve dörtlü sarmal plak olmak üzere 22 çeşit silahtan oluşan bu buluntu, dünyada kılıç kullanımının ilk örneklerini oluşturması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu göze çarpan eşyalar muhtemelen duvarda asılı duruyor ve metalin güç üretmedeki olağanüstü rolünü işaret ediyordu. Silah üretimi toplumsal saygınlık, iktidar ve statülerin belirlenmesi açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Metalurjinin bu gelişmelerle farklı bir boyut kazanması ayrıca el sanatlarına da yeni bir ivme kazandırmıştır. Eritme, sıcak ve soğuk dövme işlemleri uygulanarak elde edilen kılıçların, gümüş işçiliği ile süslenerek sanat eseri haline dönüştürülmesi, bu dönemde Arslantepe'de yaşayan zanaatkarların ne denli işlerinin ehli olduğunun en büyük göstergesidir. Bu buluntular ayrıca Anadolu ile Mezopotamya arasında MÖ 4. binyıl bölgeler arası değiş tokuş ticaretinin varlığını da işaret etmektedir (Di Nocera, vd. 2004, s. 66-67; <http://www.arslantepe.com> E.T. 16.03.2017).

Arslantepe Höyüğü Kalkolitik Çağ tabakasında bulunan MÖ 3800-3400 yıllarına ait aletlerden bir diğeri de kemik saplı bakır bir keskidir (Şekil 11). Saray alanının girişinde yer alan bakır, arsenik ve kurşun karışımli bir sarkıt ve ayrıca büyük bir binanın giriş kapısında yer alan bakır bir menteşe, süs eşyası ve silahların yanı sıra mimari aksesuar olarak da maden kullanımının bulunduğunu göstermektedir (Frangipane, 2004, s. 42). Anlaşıldığı üzere MÖ 4. binyılda Arslantepe'de gelişmiş bir metalurjinin varlığından söz edilebilir. Bu cümleden olmak üzere, bugüne dek yapılan çalışmalar doğrultusunda Malatya civarında küçük de olsa bir bakır rezervinin varlığından söz etmek yanlış olmaz (Arslantaş, 2008, s. 39)

Malatya Arslantepe’de Kalkolitik Çağ’a Ait İzler

Şekil 11. Arslantepe Kemik Saplı Bakır Keski (Frangipane, 2004, s. 43)

Ölü Gömme Geleneği

Höyüğün Geç Kalkolitik Çağ katmanına ait ortaya çıkarılan konutlarda birçok gömü içerisinde kişisel takılar, mühürler, gümüş yüzükler, çanak çömlekler bulunmuştur (Şekil 12). Ancak bu eşyaların içerisinde sosyal tabakalanmayı gösteren herhangi bir delil mevcut değildir (Frangipane, 1997, s. 46).

Şekil 12. Arslantepe Geç Kalkolitik Çağ Mezarı (Malatya Müzesi) (Fotoğraf: İ. Yüksel)

Höyüğün kuzeydoğu bölgesinde 1960-1970 yılları arası yürütülen araştırmalarda ortaya çıkarılan, küçük hacimli en çok üç odalı evlerin tabanına ya da hemen dışına gömülmüş birkaç mezar ve mezar eşyaları bulunmuştur.

Yetişkinler genellikle süs eşyaları ile birlikte bir yanına hocker pozisyonunda yatırılıp gömülmüştür. Sadece bir mezarda taş damga mühür bulunmuştur. Diğer bir mezarda ise, beden iki büyük yemek pişirme kabının üzerine yatırılmış ayakucuna da bir büyük geniş ağızlı kap konulmuştur. Küçük çocuklar kapların içinde evin zemininin altına gömülmek suretiyle defnedilmiştir. Kalkolitik Çağ ve Neolitik Çağ ölü gömme geleneklerine uygun olarak çömlek içerisine defnedilmiş olan çocukların yanına mezar hediyesi olarak herhangi bir eşya bırakılmamıştır (Frangipane, 2007, s. 169; Frangipane, 2011, s. 972).

7 tabakada (MÖ 3800-3400) ölümlerin evlerin tabanına gömüldüğü bilinmektedir. Arslantepe Höyüğü Kalkolitik Çağ'ını temsil eden son tabaka olan 6A tabakasında herhangi bir mezar bulunamamıştır. Bunun sebebi bu dönemde höyüğün özellikle batı yakasının tamamının kamusal alanlarla kaplı olması dolayısıyla mesken sayılabilecek herhangi bir yapıya rastlanmaması olabilir (Frangipane, 2007, s. 174).

Tekstil Ürünleri

MÖ 4. binyıl ile 3. binyılın başlarını kapsayan dönem için yapılan araştırmalar neticesinde Arslantepe'de 120'den fazla tekstil ürünü kaydedilmiştir. Bu ürünler Arslantepe'nin yanı sıra MÖ 4. binyıl ile 3. binyıl Doğu Anadolu'sunun tekstil üretimi ve kullanılan teknolojiye ışık tutacak niteliktedir. İplik eğirme aletleri Arslantepe'de bulunan en yaygın tekstil aletidir. Odalarda, çukurlarda ve dolgu katmanlarında toplam 66 iğ bulunarak gün ışığına çıkartılmıştır. İğler genellikle kemikten yapılmıştır. Fakat taştan ve kilden yapılmış olan iğler de bulunmaktadır. İğlerin temel şekli bombeli, konik, çift konik, disk şeklinde ve toparlaktır. Kemik iğler ile taş ve kil iğler arasında belirgin farklılıklar mevcuttur. Kemik iğler genellikle sığır uyluk kemiğinden imal edilmiştir. Bu sebeple kemik iğler genellikle bombeli ya da az oranda konik şeklindedir. Taş iğler sıklıkla disk şeklinde ya da bombeli iken, kil iğler konik ya da çift konik şekline sahiptirler. Sonuç olarak iğlerin şekilleri, yapımında kullanılan materyalle ilişkilidir. İğlerin şekilleri ile ağırlık ve çapları arasında herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Sadece kemik iğler homojen çap ve ağırlığa sahiptir. Taş ve kil iğlerle kıyaslandığında kemik iğler daha geniş yapıya sahiptirler (Laurito, 2012, s. 317-319).

Dokuma araçları ile ilgili 45 dokuma tezgâhı kaydedilmiştir. Bu tezgâhlar dikey kullanıma uygun tezgâhlardır. Dokuma tezgâhları pişmiş ya da pişmemiş kilden üretilmişlerdir. Pişmemiş kilden olanlar genellikle yarı-küresel olup pişmiş olanların çoğunluğu ise konik şekle sahiptirler. Dokuma tezgâhları ve

iğlerin yanı sıra az sayıda makara, tokmak ve mekik dokuma araçları gibi diğer tekstil üretim araçları da bulunmuştur. Dokuma tezgâhında yapılan üretim için çok önem arz etmeyen birkaç dikiş iğnesi de ele geçmiştir. Tekstil araçlarının çoğunluk grubu Arslantepe 7 tabakasına aittir. Arslantepe 7’deki tüm tekstil araçları meskenlerden çıkarılmıştır. Birtakım farklı tekstil aleti elit yapılardan çıkarılmıştır. İğlerin en çok bulunduğu tabaka 7’dir. Bunların çoğu kemikten yapılmışlardır (Laurito, 2012, s. 319-320).

SONUÇ

Arslantepe Höyüğü Kalkolitik Çağ açısından oldukça önemli bir yerleşim yeridir. 6A tabakasında (MÖ yak. 3350-3000) bulunan yapı Yakındoğu’da keşfedilen ilk saray örneğidir. Bu yapının tapınaklar, depolar, idari bölümler, avlu ve koridorları olan ve neredeyse höyüğün tamamını kaplayan büyük bir kompleks olduğu, belki de çevrede bulunan diğer yerleşim birimlerinin idare edildiği kamusal bir alan olduğu anlaşılmıştır. Saray binasının içinde yer alan A, B ve C tapınağı olarak adlandırılan tapınaklar, Mezopotamya geleneğinin önemli birer parçasıdır. Bunun yanı sıra yerel ihtiyaçlar ve gelenekleri karşılamak üzere tasarlanan pek çok özelliği de içerisinde barındırması açısından oldukça önem arz eder. Saray kompleksinin bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda dini, idari ve iktisadi amaçlar için kullanılan kamusal alanlar olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Saray kompleksinin içinde bulunan Kalkolitik Çağ’a ait binlerce kil mühür ve mühür baskıları Arslantepe idari teşkilatının oldukça karmaşık bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Şöyle ki sadece C Tapınağı’nda kap kapama parçaları için kullanılan 22 farklı mühür baskısı bulunmaktadır. Oldukça ince işçilikle ve özenle hazırlanan bu mühür ve mühür baskıları Kalkolitik Çağ’da Arslantepe’nin ne denli önemli bir merkez olduğunu gösterir.

Arslantepe başta olmak üzere, Kalkolitik Çağ’da Malatya’da bulunan yerleşim yerlerinin birçoğu Mezopotamya ile yakın ilişki içindedir. Höyüklerden çıkarılan damga ve silindir mühürler, çanak çömlek parçaları ve şehirlerin mimari yapıları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak aynı döneme ait birçok yerleşimde mimari özellikler ve çanak çömlek açısından yerel izler taşıyan buluntular oldukça fazladır. Bu veriler Kalkolitik Çağ Malatya insanlarının Mezopotamya kültüründen etkilenseler dahi kendi yerel kültürlerini de koruduklarını göstermektedir. Malatya ile Mezopotamya arasında Kalkolitik Çağ’da varlığı kanıtlanan bu kültür alışverişinin istila ya da savaşlar gibi toplumsal olaylar sonucu oluştuğunu gösteren herhangi bir delil yoktur. Yüzlerce

yıl süren ticari ilişkilerin yoğunlaşıp gelişmesi neticesinde yavaş yavaş gelişen bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda Arslantepe’de bulunan göz idolleri de bölgede gözlemlenen geniş kültürel etkileşimi kanıtlar niteliktedir. Bu idollerin Mezopotamya, İran ve Anadolu gibi geniş bir yayılım alanı mevcuttur. Göz idollerinin bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olması ortak bir inanç ya da düşünce kültürünün varlığına işaret eder. Kalkolitik Çağ’da Malatya ve civarında yaşayan insanların da bu inanç sisteminin bir parçası olduklarını ortaya koymaktadır.

Arslantepe’nin Kalkolitik Çağ insanların madencilikte de oldukça ileri bir seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Geç Kalkolitik Çağ’ı temsil eden tabakada bulunan dokuz kılıç, 12 mızrak ve dörtlü sarmal plak olmak üzere 22 çeşit silahtan oluşan buluntular, dünyada kılıç kullanımının ilk örneklerini oluşturmaktadır. Bu eşyalar muhtemelen duvarda asılı duruyor ve metalin güç üretmedeki olağanüstü rolünü işaret ediyordu. Silah üretimi toplumsal saygınlık, iktidar ve statülerin belirlenmesi açısından oldukça önemli bir gelişmedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akdeniz, E. (2004). Halaf ve Obeyd kültürleri üzerine bazı gözlemler ve Pirot Höyüğü’nün Halaf-Obeyd boyalı çanak çömleği. *Anadolu Araştırmaları*, 17/2, 1-48.
- Alvaro, C., Frangipane, M., Liberotti G., Quaresima, R. & Volpe, R. (2008). The study of the fourth millennium mud-bricks at Arslantepe: Malatya (Turkey): preliminary results. *Proceedings of the 37th International Symposium on Archaeometry, 13th - 16th May 2008*, 651-656.
- Alvaro, C., Sadori, L., Masi, A., Susanna F. & Frangipane, M. (Ed.) (2010). Timber use at the end of the 4th millennium BC at Arslantepe. *Economic centralisation in formative states. The archaeological reconstruction of the economic system in 4th millennium Arslantepe*, Sapienza Università Di Roma Dipartimento Di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche Dell’antichità, Studi di Preistoria Orientale (SPO), 3, 81-93.
- Arslantaş, Y. (2008). *Prehistorik çağlarda Anadolu’da madencilik (En eski çağlardan Asur ticaret kolonileri dönemine kadar)*. Fırat Üniversitesi basımevi.
- Arslantaş, Y. (2013a). Kuzey Mezopotamya’da bir kavşak noktası Tepe Gawra. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi* 8/2, 1-50.

- Arslantaş, Y. (2013b). *Tarihöncesi Dönemde Elazığ*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Bartosiewicz, L. (2004). L’allevamento. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 98.
- Batıhan, Ö.Ö. (2018). Göz idolleri: ritüel ve iktidar. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 62, 22-25.
- Caneva, I. (2004). Lo strumentario in pietra. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 100.
- D’anna, M.B., Guarino, P. (2004). Produzione in massa di ciotole: banchetti, cerimonie o pagamenti in natura?. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 34-35.
- D’anna M. B., Guarino, P. (2012). Pottery production and use at Arslantepe between periods VII and VIA. evidence for social and economic change. *Origini – XXXIV Preistoria e Protostoria Delle Civiltà Antiche - Prehistory and Protohistory of Ancient Civilizations*, s.55-78.
- Enrica, F., Frangipane, M. (2004). Controllo dell’economia e nascita della burocrazia. Le cretulae: un efficace strumento di potere nelle mani delle prime élites di governo. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 77-81.
- Fazio G., Lulli, E. (2004). I dipinti parietali del palazzo di Arslantepe: La straordinaria efficacia di tecniche pittoriche primitive. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 63-64.
- Follieri, M., Sadori, L. (2004). L’Agricoltura. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 99.
- Frangipane, M. (1992). The 1990 excavations at Arslantepe, Malatya. *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı (Ankara 27-31 Mayıs 1991)*, c. I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 177-196.
- Frangipane, M. (1995). Arslantepe-Malatya, results of the 1993 season. *XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı (Ankara 30 Mayıs – 3 Haziran 1994)*, c. I, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 165-176.
- Frangipane, M. (1997). Arslantepe-Malatya external factors and local components in the development of an early state society. *Emergence and Change in Early Urban Societies*, (Manzanilla, L., Ed.) Universidad Nacional Autónoma de México, s.43-58.

- Frangipane, M. (2002). *Yakındoğu'da devletin doğuşu*. (Z. İlkelen. çev.). Arkeoloji ve Sanat yayınları.
- Frangipane, M. (ed.). (2004). *Arslantepe*. Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni, Electa S.p.A.
- Frangipane M. (2004a). II Sito di Arslantepe. storia di una ricerca archeologica, dal frammento alla storia. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 12-20.
- Frangipane, M. (2004b). Dal tempio al palazzo. espansione del potere. uno stato prima della scrittura. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 47-59.
- Frangipane, M. (2004c). L'Aurora Del Potere. Economía E religione. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 29-32.
- Frangipane, M. (2007). The Arslantepe "royal tomb": New funerary customs and political changes in the upper Euphrates valley at the beginning of the third millennium BC. *Scienze Dell'Antichità 14*, 2007-2008. s. 196-194.
- Frangipane, M., vd. (2011). Arslantepe-Malatya: a prehistoric and early historic center in eastern Anatolia. *Steadman-Capter*, 45, 968-992.
- Güner, E., Türe, A. (2017). Malatya yöresi Kalkolitik Çağ yerleşmeleri buluntusu mühürlerin arkeolojik ve sosyolojik önemleri. *Geçmişten Günümüze Malatya Kent, Kültür, Kimlik Uluslararası Sempozyumu 14-16 Nisan 2016, 1*, ATAM, s. 373-390.
- Kadrow, S., vd. (2015). The idea of the eneolithic. *Paradigm Found*, Kristian Kristiansen, Ladislav Šmejda, Jan Turek ed. Oxbow Books.
- Köroğlu, K. (2011). *Eski Mezopotamya tarihi- başlangıcından Perslere kadar*. İletişim yayınları.
- Kuniholm, P.L., Maryanne W. (2004). Contare il tempo negli alberi: datazione di travi lignee dal Tempio B. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 62.
- Landsberger, B. (1944). Mezopotamya'da medeniyetin doğuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 3/2, 419-437.
- Laurito, R. (2004). La cretula: uso e funzione. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 36.

- Laurito R. (2012). Changes in textile production at Arslantepe during the 4th and 3rd millennia BCE. *Origini – XXXIV Preistoria e Protostoria Delle Civiltà Antiche - Prehistory and Protohistory of Ancient Civilizations*, s. 317-328.
- Memiş, E. (2009). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*. Ekin Yayınevi.
- Memiş E. (2012). *Eskiçağ’da Mezopotamya-en eski çağlardan Asur İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar*. Ekin yayınevi.
- Mezzasalma, A. (2004). Le prime cretulae di Arslantepe: l’amministrazione nel tempio. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, Electa S.p.A., s. 37.
- Miyake, Y. (2011). Kalkolitik çağ statü eşyaları. *Arkeoatlas, Özel Sayı 1*, 120-121. Doğan Burda Dergi yayıncılık ve pazarlama.
- Özbal, R. (2010). A comparative look at Halaf and Ubaid period social complexity and the Tell Kurdu case. *TÜBA-AR, 13*, 39-59.
- Özdoğan, M. (2011). Kalkolitik çağ, köyden kente. *Arkeoatlas, Özel Sayı 1*, 102-118. Doğan Burda Dergi yayıncılık ve pazarlama.
- Palmieri, A. (1981). Aspects of proto-urban culture in Aslantepe. *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 109-111. T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Palmieri A. (1982). The 1980 excavations at Arslantepe. *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 73-76. T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Pittman, H. (2004). L’arte dei sigilli ad Arslantepe e la glittica del IV millennio nel vicino oriente. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, 88-89. Electa S.p.A.
- Restelli, F.B. (2004). L’economia primaria. Interdisciplinarieta e ricostruzione, della vita quotidiana. *Alle Origini del potere. Arslantepe la collina dei leoni*, 95-97. Electa S.p.A.
- Siracusano, G., Bartosiewicz L. (2012). Meat consumption and sheep/goat exploitation in centralised and non-centralised economies at Arslantepe, Anatolia. *Origini – XXXIV Preistoria e Protostoria Delle Civiltà Antiche - Prehistory and Protohistory of Ancient Civilizations*, 111-123.
- Yaylalı, S. (2014). Göz idolleri ve Pirod Höyük örneği. *CEDRUS-Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-26.